

■ **Світлана Заднепровська (Поліщук)**
Svitlana Zadneprovskaya (Polishchuk)

Кандидат економічних наук, доцент кафедри аудиту Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана, інструктор Національного центру підготовки банківських працівників України

Ph.D. (Economics), Associate Professor of the Audit Department of the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

E-mail: polantonk@bigmir.net

Організаційні та методичні аспекти внутрішнього аудиту депозитних операцій банку

Organizational and methodological aspects of the internal audit of bank's deposit operations

Проведено дослідження депозитних операцій банку крізь призму системи внутрішнього контролю, розглянуто основні методичні й організаційні підходи до аудиту цих операцій. Запропоновано практичні матеріали (програма перевірки, тести, ризико-орієнтовані заходи, приклади типових недоліків та порушень), які будуть корисними у практиці вітчизняного аудиту.

The article considers bank's deposit operations in the light of the internal control system as well as main methodological and organizational approaches to the audit of these operations. The author suggests practical materials (audit program, tests, risk-oriented approaches, examples of typical shortcomings and violations), which will be useful for the domestic audit.

Ключові слова: банк, депозит, внутрішній аудит, система внутрішнього контролю, ризико-орієнтовані заходи.
Key words: bank, deposit, internal audit, internal control system, risk-oriented approach.

ВНУТРІШНІЙ АУДИТ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНТРОЛЮ У СФЕРІ ДЕПОЗИТНИХ ОПЕРАЦІЙ БАНКУ

Ефективна діяльність банків та масштаби їхніх операцій залежать від обсягу та вартості ресурсів, які знаходяться в їхньому розпорядженні. Переважна частина цих коштів формується завдяки залученню депозитів від фізичних та юридичних осіб, які, окрім економічної функції, є водночас мірилом довіри до банку з боку вкладників. Останнім часом ми все частіше стаємо свідками справжніх випробувань банків на міцність, коли вкладники “миттєво” реагують на політичні події і переводять свої кошти в іноземну валюту або просто знімають із рахунків гро-

ші. Перший спосіб утримати депозити, яким завжди користуються банки у “стресових” ситуаціях, — це підвищення ставок за короткостроковими депозитами і рахунками до запитання. Такі заходи впливають на ліквідність банку, вартість його активів та собівартість операцій і повинні перебувати в допустимих межах, лімітах, значеннях економічних показників. Важливу роль у забезпеченні виконання цих завдань відіграє внутрішній аудит, який зобов'язаний своєчасно виявляти недоліки, помилки, зловживання та найголовніше — оцінювати рівень наявного ризику.

Однією з проблем, яка простежується за результатами дослідження динаміки депозитних операцій, є недовіра клієнтів до стабільності й на-

дійності роботи банків. Посилює цей факт ще й те, що останнім часом банки вдаються до різноманітних схем та умов залучення ресурсів, які відкривають їм можливості для маніпуляцій у взаємовідносинах із клієнтами, невиконання або виконання не в повному обсязі своїх договірних зобов'язань. Із другого боку, співробітники банку за неякісної системи внутрішнього контролю можуть свідомо йти на порушення бізнес-процесів, установлених правил та регламентів. Обсяги недоліків, порушень та зловживань у банківській сфері нині є суттєвими та зумовили збиткову діяльність багатьох банківських установ, а окремі з них збанкрутували [12]. Всі ці обставини негативно впливають на ефективність банків-

ської діяльності через посилення притаманих ризиків та наслідків їх реалізації.

На уникнення або мінімізацію ризиків спрямовано функцію внутрішнього аудиту, яка полягає у здійсненні внутрішнього контролю за дотриманням банком положень чинного законодавства під час проведення банківських операцій, правильного їх відображення у бухгалтерському обліку та звітності, забезпечення захисту інтересів власників та клієнтів банку, уникнення збитків унаслідок помилок, порушень технологічного процесу або зловживань, доступу до інформації з обмеженим доступом, виявлення недоліків і порушень у банківській діяльності та вжиття заходів із їх недопущення в подальшій роботі банку.

Дослідженню технології проведення депозитних операцій, їх обліку, аналізу та контролю приділено чимало уваги в працях сучасних науковців та економістів, зокрема таких, як О.Васюренко, Л.Кіндрацька, А.Мороз, О.Любунь, О.Полетаєва, Г.Спаяк, О.Сарахман, О.Скаско та інших. Водночас набуває помітного розвитку серед дослідників напрямком внутрішнього аудиту і ризик-менеджменту в банківських установах (О.Кіреєв, Н.Шульга, І.Краснова, Б.Усач).

Метою цієї статті є розгляд діяльності банку у сфері депозитних операцій крізь призму ризиків та принципів внутрішнього контролю; викладення практичних аспектів організації та методики аудиту депозитних операцій.

ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ДЕПОЗИТНИХ ОПЕРАЦІЙ

Під депозитом (від лат. *depositum* — річ, передана на зберігання) в світовій банківській практиці розуміють грошові кошти або цінні папери, передані на зберігання фінансово-кредитній установі. Згідно з Положенням “Про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами”, затвердженим постановою Правління Національного банку України від 03.12.2003 р. № 516 (надалі — Постанова № 516), “вклад (депозит) — це грошові кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті або банківські

метали, які банк прийняв від вкладника або які надійшли для вкладника на договірних засадах на визначений строк зберігання чи без зазначення такого строку (під процент або дохід в іншій формі) і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору” [3].

Операції із залучення коштів на вклади називаються депозитними, це важливе і відносно недороге джерело підтримання ліквідності, а тому вони є неодмінним об’єктом зовнішнього та внутрішнього аудиту. Міжнародний стандарт аудиту 610 “Розгляд роботи внутрішнього аудиту” визначає поняття “внутрішній аудит” як оцінювальну діяльність служби, створеної суб’єктом господарювання [1]. На принципах згаданого стандарту ґрунтуються вимоги до організації внутрішнього контролю банківськими установами, які визначені у Положенні “Про організацію внутрішнього аудиту в комерційних банках України”, затвердженому постановою Правління Національного банку України від 20.03.1998 р. № 114 [2]. Виходячи із засад міжнародних стандартів та нормативно-правових актів, що регулюють питання здійснення депозитних операцій банку та організації внутрішнього аудиту, мету і завдання аудиту депозитних операцій банку можна викласти у вигляді таблиці 1.

Основне завдання внутрішнього аудиту депозитних операцій банку — уникнути або зменшити ризики, які виникають у роботі банківської установи, пов’язаній із депозитною діяльністю. На наш погляд, цьому, здавалося б, найпростішому виду банківської діяльності притаманні майже всі традиційні ризики — ризик ліквідності, ризик зміни процентної ставки, ринковий ризик, валютний ризик, операційно-технологічний ризик, ризик репутації, юридичний ризик та стратегічний ризик. Основні чинники, які генерують ризики, містяться у сферах:

1. Менеджменту — недостатня увага менеджменту, ризик не розглядається менеджментом як високий чи стратегічно значущий;

2. Організації — недосконала структура власності (власники процесів, продуктів, систем); нечіткий розподіл ролей та обов’язків; недостатній рівень кваліфікації персоналу, відсутність належних навичок і знань;

3. Персоналу — механічні помилки

(людський фактор), недостатність людських ресурсів (перевантаженість);

4. Інформаційних технологій та систем — недосконалі технології, низький рівень капіталовкладень в ІТ-системи.

Оскільки кожна аудиторська перевірка обмежена в часі, аудитору завжди важливо чітко визначити її мету, безпомилково вибрати об’єкти, котрі будуть досліджуватися, раціонально спланувати й узгодити свої дії, застосувати ефективні аудиторські процедури і зібрати необхідні докази для формування об’єктивного висновку. Для успішної реалізації мети конкретної аудиторської перевірки необхідне послідовне виконання основних етапів проведення аудиту. Об’єкти аудиту слід визначити з урахуванням поставлених власниками та керівництвом банку цілей, притаманих ризиків, дати проведення попереднього аудиту, змін у продуктивній політиці та наявних ресурсів у службі внутрішнього аудиту

Таблиця 1. Мета і завдання аудиту депозитних операцій банку

Мета
• Контроль депозитних операцій із точки зору виконання стратегічних завдань банку • Контроль ефективності залучення ресурсів, виходячи з позицій їхнього впливу на фінансову стійкість банку • Контроль дотримання вимог чинного законодавства та положень внутрішньобанківських документів (комплаєнс) • Незалежна й об’єктивна оцінка адекватності системи внутрішнього контролю • Оцінка заходів ризик-менеджменту і системи корпоративного управління • Оцінка менеджменту з позицій здійснення процедур внутрішнього контролю • Оцінка достовірності даних бухгалтерської та фінансової звітності
Завдання
• З’ясувати відповідність діяльності із залучення ресурсів та формування ресурсної бази стратегічним намірам банку, політиці управління активами та пасивами • Перевірити правомірність здійснення операцій із залучення коштів у національній та іноземних валютах • Перевірити дотримання вимог чинного законодавства та внутрішньобанківських положень • Оцінити ефективність організації роботи і дотримання технології здійснення депозитних операцій • Надати оцінку процедурам внутрішнього контролю за критеріями адекватності, достатності, якості • Перевірити своєчасність та достовірність відображення депозитних операцій у бухгалтерському обліку та звітності • Оцінити ефективність залучення депозитних коштів та їхню вартість

банку. Доцільно дати оцінку кожному об'єкту аудиту відносно його релевантності, ступеня ризику, що допоможе обрати аудиторські процедури та визначити послідовність дій аудитора. Аудиторський перевірку має передувати актуалізація вимог нормативно-правових актів, положення яких регулюють порядок роботи банку із залучення коштів. Зазначені документи є складовою *інформаційного забезпечення аудиторської перевірки*.

Наступним важливим етапом організації аудиту депозитних операцій є *вибірка операцій*, яка безпосередньо впливає на оптимальність аудиторських процедур та інформаційних джерел, на ефективність проведення перевірки. Адекватна аудиторська вибірка забезпечить належний рівень упевненості як користувачам, так і аудиторам стосовно результатів проведеної роботи. Враховуючи зміст і особливості технології здійснення депозитних операцій, їхньої ролі у банківській діяльності, найсуттєвішими критеріями відбору мають бути:

- найбільші за обсягами депозити: як за одним договором, так і за сумою коштів, що належать одному власнику (клієнту банку);
- депозитні операції співробітників банку;
- депозити, які були достроково повернуті;
- угоди, умови за якими (процентна ставка, термін дії тощо) відрізняються від типових; також договори, до яких було внесено зміни;
- структура операцій має охоплювати всіх відповідальних виконавців;
- депозитні договори, які укладалися в період відсутності (відпустки, лікарняного) керівника підрозділу або відповідального виконавця;
- депозитні операції, які були здійснені у період надлишкової ліквідності, перевищення запланованих обсягів залучення коштів, адміністративних заходів (наприклад таких, як заборона валютних депозитів, заборона дострокового зняття коштів), без підтвердження джерела походження коштів у нерезидентів;
- розрахунки за депозитними договорами зі спадкоємцями вкладника;
- операції, за якими були встановлені порушення попередніми перевірками;
- акційні депозитні продукти, програми лояльності тощо.

Перелік питань для аудиту залежить у тому числі від завдань і вимог,

поставлених власниками та керівництвом банку, і мають бути попередньо погоджені з керівниками підрозділів головного офісу та філій.

Традиційно одним з етапів аудиторської перевірки будь-якого напрямку банківської діяльності є оцінка рівня менеджменту.

ОЦІНКА ПОВНОТИ І ЯКОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ ЗА ОПЕРАЦІЯМИ ЗАЛУЧЕННЯ КОШТІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ТА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

На цьому етапі аудиторської перевірки передбачено здійснення низки заходів.

1. Аналіз організаційної структури підрозділів, які задіяні у бізнес-процесах, її стабільності або, навпаки, розвитку (реструктуризації), відповідності поставленим завданням, технологічній цілісності й уникнення розривів (коли не зрозуміло, хто виконує певну процедуру), дублювання функцій тощо.

2. Оцінка кадрового складу та “психологічного клімату” – комплектації підрозділів у цілому та за рівнями управління, кваліфікації, оцінка плинності кадрів та з'ясування причин цього явища, розподіл управлінських повноважень (менеджмент і регламент роботи), інноваційний потенціал персоналу, здатність до розвитку, задоволеність статусом, орієнтація на кар'єрне зростання; роль керівника підрозділу (якість адміністру-

вання (менеджменту), залежність діяльності підрозділу від керівника, його професійний рівень).

3. Якість виконання поставлених завдань та функцій підрозділу (у тому числі якості використання ресурсів, якість (стан) виконання бізнес-показників та аналіз відхилень).

4. Оцінка ефективності взаємодії відповідних підрозділів з іншими структурними підрозділами, які задіяні в операціях із залучення коштів юридичних та фізичних осіб (бек-офіс, фронт-офіс).

5. Оцінка автоматизації бізнес-процесів (відкриття рахунків та формування договорів, первинних документів в автоматизованій банківській системі (АБС), нарахування відсотків, здійснення облікових процедур, підготовка звітності, достатність автоматизованих систем для забезпечення ефективної діяльності підрозділу, права доступу до інформації та її збереження).

6. Оцінка повноти і якості нормативно-правового забезпечення депозитних операцій (доступ до нормативних актів Національного банку України, наявність належної системи внутрішньобанківських документів та знання працівниками їх основних положень).

7. Аналіз ефективності маркетингових заходів.

8. Дотримання порядку зберігання депозитних договорів (зберігатися договори мають у металевих шафах).

Схема 1. Технологічний цикл депозитної операції

Для виконання зазначених аудиторських процедур внутрішній аудитор з'ясовує:

(питання 1.1) — фактичний розподіл функціональних обов'язків між співробітниками та структурними підрозділами (окремо за депозитами юридичних і фізичних осіб) на всіх етапах технологічного процесу (див. схему 1).

Для цього аудитор повинен:

- перевірити наявність і зміст посадових інструкцій, їхню відповідність фактичним обов'язкам співробітників;

- перевірити термін дії довіреностей на підписання депозитних договорів;

- проаналізувати фактичний розподіл функціональних обов'язків на відповідність організаційній структурі та внутрішньобанківським документам;

(питання 1.3) — порядок обігу документів між співробітниками та підрозділами;

(питання 1.4) — перелік та функціональність автоматизованих систем оброблення інформації про депозитні операції: оцінка рівня автоматизації технологічного процесу, облікових та контрольних процедур;

(питання 1.5) — наявність затверджених внутрішньобанківських документів (положень, інструкцій, регламентів), їх актуальність та повноти. Для цього доцільно застосовувати процедури опитування, анкетування, усної співбесіди з відповідальними виконавцями, щоб з'ясувати, якими документами вони керуються під час виконання своїх функціональних обов'язків. Також слід провести порівняльний аналіз змісту цих документів (на предмет відповідності актуальній нормативно-правовій базі, наявності розбіжностей, протиріч, повноти технології операційного процесу);

(питання 1.7) — у світовій банківській практиці існують різноманітні системи доведення депозитних послуг до споживачів, але всі вони спрямовані на досягнення однієї мети: збільшення обсягу реалізації банківських депозитних продуктів, а суть методів досягнення даної цілі зводиться до забезпечення простоти і зручності доступу клієнтів до депозитних послуг банків. При розробці подібних систем банки враховують такі аспекти: наскільки адекватно згадані системи відповідають класу споживачів, на який орієнтується

банк; чи достатньо високий рівень обслуговування клієнтів; наскільки ретельно обрано час і місце надання банківських послуг. Наведені аспекти потрібно враховувати, оскільки банки з вищим рівнем клієнтоорієнтованості досягають кращих фінансових результатів [9].

Наступною складовою програми аудиторської перевірки є оцінка системи внутрішнього контролю (СВК) за основними критеріями — адекватність (відповідність наявному ризику), достатність (повнота), якість (дотримання процедур внутрішнього контролю).

ОЦІНКА СИСТЕМИ ВНУТРІШНЬОГО КОНТРОЛЮ (СВК)

На сучасному етапі розвитку банківської системи роль внутрішніх аудиторів полягає в тому, що під час перевірки процедур та процесів внутрішнього контролю вони можуть не так ідентифікувати випадки їх недотримання, як:

- систематично та об'єктивно оцінити ступінь впливу таких випадків на ефективність діяльності банку;

- рекомендувати менеджменту банку заходи для усунення виявлених проблем і підвищення ефективності управління ризиками [12].

Головний принцип побудови СВК полягає в розподілі повноважень між працівниками таким чином, щоб жоден із них не мав можливості зосередити у своїх руках усі функції (повноваження), необхідні для здійснення банківської операції. З огля-

ду на це у технологічному циклі депозитної операції можна виділити окремі етапи (див. схему 2).

Традиційно системою контролю передбачено кілька рівнів, один з яких здійснюється безпосередньо відповідальними працівниками фронт-офісу, основним завданням яких є перевірка правильності виконання операцій відповідно до встановленої технології (внутрішньобанківські правила, технологічна карта, нормативно-правові акти Національного банку України, регламенти і повноваження). Також до цього рівня контролю належить подальший бухгалтерський та адміністративний контроль. На другому рівні СВК “працюють” заходи ризик-менеджменту, такі як ліміти на певні операції, їхню суму та кількість, допустимий збиток, ліміти ризику на підрозділ (ліміти, які є впливовими щодо ринкового та операційно-технологічного ризиків). Контролюється узгодженість кожного бізнес-напрямку з “ризик-апетитом” (risk appetite) шляхом інтегрованих у діяльність підрозділу процедур контролю. Ці види контролю здійснюються постійно.

Контроль третього рівня спрямований на оцінку СВК загалом. Перевірку того, як фактично виконується контроль на різних рівнях (повнота, якість), проводять вибірково. У разі виявлення помилок та порушень аудитор з'ясовує причини їх допущення (систематичність, наявність наміру, рівень загрози тощо) та невиявлення працівниками, які уповноважені на контрольну функцію. Це можна зробити шляхом перевірки знань співро-

Схема 2. Розподіл функцій та повноважень системи внутрішнього контролю

бітників про процедури контролю при здійсненні якогось бізнес-процесу або його складових та з'ясування порядку доведення до співробітників рішень про запровадження тих чи інших контрольних процедур.

Ключовим моментом є відкриття й обслуговування депозитних рахунків та укладення договорів (відповідно до Постанови № 516 – обов'язково у письмовій формі). Депозитний договір засвідчує право банку на управління залученими коштами від юридичних і фізичних осіб та право власників коштів отримати в чітко установленний термін або на першу вимогу суму депозитного вкладу і процентів за його використання. Типова структура та зміст депозитного договору є важливими з позицій правового та іміджового ризиків. На цьому етапі аудитор має перевірити:

- відповідність форми та змісту укладених депозитних договорів затвердженням типовим формам договорів; чи всі договори щодо залучення депозитних коштів оформлені письмово;

- чи укладались угоди, відмінні від типових. Якщо так, слід з'ясувати, ким погоджувались такі угоди і чи брали участь у їхньому погодженні юридичні фахівці банку;

- правильність оформлення та наявності в договорах усіх необхідних реквізитів;

- наявність, правильність укладення і відповідність умов основного та додаткових договорів, листів, розпоряджень тощо;

- повноваження і відповідність підписів осіб, які засвідчували документи;

- відповідність депозитних продуктів і програм затвердженням положенням, регламентам банку та вимогам Національного банку України;

- відповідність процентних ставок, які використовуються при укладенні депозитних угод, шляхом їх порівняння із затвердженими (вибірково);

- наявність депозитних договорів, за якими процентні ставки вищі від затверджених у банку (укладені на індивідуальних умовах). Аудитору слід з'ясувати чинність повноважень працівників, які приймали рішення щодо таких умов;

- повноту і правильність формування депозитних справ вкладників – юридичних осіб відповідно до вимог Національного банку України та внутрішньобанківських документів;
- порядок відкриття рахунків та

перелік документів, на підставі яких відкривалися рахунки;

- процес інформування податкових органів про відкриття депозитних рахунків суб'єктів господарювання;

- своєчасність отримання електронних файлів-звітів;

- наявність копії (лицьової та зворотної сторони) депозитних ощадних сертифікатів;

- відповідність форм випущених депозитних ощадних сертифікатів затвердженням (типовим) формам.

У юридичній справі з відкриття депозитного рахунку мають міститися документи, на підставі яких відкриваються рахунки. Їх перелік наведено в таблиці 2.

Нормативно-правовими актами України встановлено певні вимоги до режиму рахунків, які мають відмінності залежно від валюти рахунку, типу клієнта – резидент, нерезидент; фізична особа, юридична особа тощо. Найважливішими з них (аудитор має перевірити) є такі:

- *залучення коштів на депозитний рахунок фізичних осіб має здійснюватися шляхом внесення готівки, перерахування з іншого особистого депозитного або поточного рахунку;*

- *наявність документального підтвердження джерела походження іноземної валюти для фізичних осіб-нерезидентів (підтверджувальним документом буде митна декларація з відміткою (датую) – термін дії не пізніше одного року з часу її (декларації) оформлення);*

- *повернення коштів із депозитного рахунку фізичної особи (резидента і нерезидента) має здійснюватися шляхом: сплати готівкою, сплати платіжними документами, перерахування на особистий поточний рахунок. Для нерезидентів дозволяється перерахування коштів за межі України через кореспондентські рахунки уповноважених банків України та банків-нерезидентів (слід враховувати вимоги нормативно-правових актів щодо повернення вкладів у кризові періоди, наприклад, поточні обмеження щодо обмеження на видачу коштів у сумі 150 000 грн. та еквіваленту 15 000 грн. із валютних рахунків);*

- *перерахування коштів на депозитний рахунок суб'єктів господарювання відбувалося лише з їхнього поточного або депозитного рахунку;*

- *наявність операцій з видачі готівкових коштів із депозитного рахунку суб'єкта господарювання, що*

заборонено Постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492 (зі змінами) “Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах” (надалі – Постанова № 492) [5].

- *наявність розрахункових операцій, крім тих, які пов'язані з реалізацією майнових прав на суму коштів, що зберігаються на вкладному (депозитному) рахунку, відповідно до договору застави коштів (Постанова № 492);*

- *розрахунки зі спадкоємцями депозиту. Відповідно до чинного законодавства України виплата коштів померлих вкладників здійснюється спадкоємцям на підставі свідоцтва про право на спадщину (як за законом, так*

Таблиця 2. Перелік документів, на підставі яких відкриваються депозитні рахунки клієнтам банку

Суб'єкти господарювання

- Копії паспортів та реєстраційних номерів облікових карток платників податків посадових осіб і засновників підприємства (для нерезидентів слід звернути увагу на наявність реєстрації в органах внутрішніх справ і термін дії дозволу на працевлаштування, який надається Міністерством соціальної політики України)
- Завірена копія Статуту зі змінами та доповненнями
- Завірена копія свідоцтва про реєстрацію в органах виконавчої влади
- Завірена копія документа, який засвідчує взяття підприємства на облік у Державній податковій інспекції (ф. 4-ОПП)
- Завірена копія довідки про реєстрацію в державному органі статистики
- Дві картки зі зразками підписів
- Копія протоколу загальних зборів засновників про призначення керівника та про призначення головного бухгалтера
- Копія листа про повідомлення Фонду соціального страхування від нещасних випадків (у випадках, коли юридична особа використовує найману працю)
- Завірена копія повідомлення про реєстрацію платників страхових внесків у Пенсійний фонд України
- Договір (угода)

Фізичні особи

- Документ, який засвідчує особу (паспорт або документ, що його замінює), неповнолітнім до 16-ти років – свідоцтво про народження
- Облікова картка фізичної особи – платника податків, що засвідчує реєстрацію фізичної особи-резидента в Державному реєстрі фізичних осіб – платників податків
- Нотаріально завірена довіреність у випадках відкриття рахунку на ім'я іншої особи
- Картка зі зразками підпису
- Договір

і за заповітом), котре видане державним або приватним нотаріусом, та рішення суду (рішення нотаріуса) на отримання спадкоємцем частини грошових коштів. Дружині або чоловіку померлого вкладника — на підставі свідоцтва про право власності на частку у спільному майні подружжя, яке оформлене нотаріусом (приватним або державним). Слід узяти до уваги й обов'язковість нарахування процентів упродовж 6-місячного періоду до набуття права на спадщину.

Під час закриття депозитних рахунків банк має керуватись положеннями нормативно-правових актів та умов договору. Цей етап депозитних операцій містить багато “спокус” та можливостей для помилок і зловживань, серед яких найпоширеніші такі:

- зловживання з недіючими рахунками, або недотримання встановленого в банку порядку роботи з цими рахунками;
- різні підходи в банку до порядку роботи зі спадкоємцями (терміни виплати, нарахування відсотків, на підставі яких документів, суб'єкт прийняття рішення тощо);
- несвоєчасне закриття рахунків в АБС після закінчення строку збереження коштів та їх повернення;
- відсутність заяв про дострокове розірвання депозитної угоди та порушення термінів повернення грошових коштів вкладникам за угодами (банки можуть маніпулювати умовами або обставинами, що негативно впливає на імідж установи);
- відсутність процедури реєстрації заяв клієнтів — фізичних осіб про дострокове розірвання угод у разі, якщо такий порядок встановлено внутрішньобанківськими документами;
- відсутність роздрукованих файлів — квитанцій, котрі підтверджують факт отримання повідомлення Державною податковою інспекцією;
- порушення встановлених термінів повідомлення податкових органів про закриття депозитних рахунків суб'єктів господарювання (протягом трьох днів, з урахуванням дня закриття рахунку).

ОЦІНКА СИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ ТА ЗВІТНОСТІ

Згідно зі статтею 68 Закону України “Про банки і банківську діяльність” “банки організовують бух-

галтерський облік відповідно до внутрішньої облікової політики, розробленої на підставі правил, встановлених НБУ відповідно до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку”. **Об'єкти аудиту обліково-операційної роботи:**

— порядок обліку депозитних операцій відповідно до “Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України”, затвердженої постановою Правління Національного банку України від 27.12.2007 р. № 481;

— відповідність даних аналітичного обліку за депозитними операціями з даними на рахунках синтетичного обліку (рахунки групи 262 та 263 балансу);

— алгоритм розрахунку відсотків за депозитними операціями, перерахунок відсотків у разі дострокового розірвання депозитних договорів, дотримання принципу нарахування процентних доходів і витрат (порівняти суму нарахування з фактично перерахованими на рахунки);

— облік бланків ощадних (депозитних) сертифікатів на позабалансових рахунках (в умовній одиниці — гривні);

— правильність обліку (нарахування) зобов'язань банку та розрахунків із Фондом гарантування вкладів фізичних осіб;

— правильність оформлення первинних документів: реквізити розрахункових касових документів, меморіальних ордерів, платіжних доручень; заяви на перерахування коштів із рахунків вкладів клієнтів; книги реєстрації; оборотні відомості;

— правильність використання балансових рахунків у випадках пролонгації депозитних угод (у частині відповідності строку депозиту — віддати пролонгації до дати повернення депозиту);

— надання наприкінці звітного періоду суб'єктам господарювання повідомлення та виписки з їхніх депозитних рахунків про залишки та рух коштів.

Аудитор має перевірити періодичність контрольних процедур з боку уповноваженого працівника, який не задіяний у технологічному процесі. Мета перевірки — проценти, відображені на окремих аналітичних рахунках процентних витрат (доходів), повинні бути зіставлені із сумою процентів, сплачених депонентами

або отриманих від банку. У разі сплати процентів безпосередньо з рахунків витрат (касовий метод) необхідно забезпечити додатковий контроль і звірку операцій зі списання з рахунків витрат і зарахованих на рахунки вкладника сум процентів. СВК банку має забезпечувати особливий контроль за рахунками, за якими тривалий час не здійснювалися операції, крім нарахування процентів, а також за рахунками співробітників.

Важливим питанням на етапі аудиту обліку депозитних операцій є перевірка застосування в обліку методу ефективного відсотка (Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку (МСБО) 39 “Фінансові інструменти: визнання та оцінка”, § 9). **Метод ефективного відсотка** — це метод обчислення амортизованої собівартості фінансового активу або фінансового зобов'язання (або групи фінансових активів чи фінансових зобов'язань) та розподілу доходу чи витрат і відсотків на відповідний період. Нормативно-правова база з цього питання — Постанова Правління Національного банку України від 18.06.2003 р. № 255 (зі змінами) “Про затвердження Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України” [7].

1. Процентні доходи і витрати визнаються за рахунками процентних доходів і витрат за класами 6, 7 із застосуванням методу ефективної ставки відсотка.

2. Нарахування процентів за фінансовими інструментами здійснюється за номінальною процентною ставкою, яка передбачена умовами договору (випуску), і відображається за рахунками з обліку нарахованих доходів і нарахованих витрат за класами 1, 2, 3.

3. Будь-які різниці, що виникають між сумою визнаних за ефективною ставкою відсотка процентних доходів (витрат) і нарахованих за номінальною процентною ставкою доходів (витрат) за фінансовими інструментами, придбаними (наданими, отриманими) за номінальною вартістю (без дисконту або премії), відображаються за рахунками з обліку неамортизованого дисконту (премії) у кореспонденції з рахунками процентних доходів (витрат).

4. Амортизація дисконту (премії) за фінансовими інструментами здійснюється одночасно з нарахуванням процентів.

Порядок визнання зобов'язань, розрахунок та відображення в обліку

премій та дисконту за депозитними операціями визначається обліковою політикою банку. На дату залучення фінансові зобов'язання оцінюються за справедливою вартістю, враховуючи всі витрати на операцію, сплачені відсотки, комісійні винагороди (у тому числі й ті, що сплачуються агентам, консультантам, посередникам). Якщо справедлива вартість фінансового інструменту перевищує його номінальну вартість, визначається премія. Якщо ж під час первісного визнання фінансового інструменту його справедлива вартість нижча від номінальної вартості, виникає дисконт. Депозит має бути облікований на всю суму його номіналу на депозитному рахунку до дати погашення. Банк відразу має визнавати прибуток (збиток) у випадку залучення коштів на вклад (депозит) за ставкою, нижчою (вищою), від ринкової, та відобразити ці події в бухгалтерському обліку.

Банк повинен обов'язково визначати **ефективну процентну ставку (ЕПС)** — ставку, яка чітко дисконтує очікувані майбутні платежі чи надходження протягом терміну дії фінансового інструменту або необхідності скорочення терміну до чистої балансової вартості (амортизованої вартості) фінансового інструменту. Такий розрахунок має включати всі комісії та винагороди, сплачені сторонами договору. ЕПС є такою, що всі грошові потоки, пов'язані з депозитом, дисконтуються за цією ставкою, дорівнюють початковій сумі депозиту, *яка повинна бути повернена (сплачена)*.

На схемі 3 наведено приклад облікових процедур за депозитною угодою. Клієнт — суб'єкт господарювання; за умовами угоди ставка процентів відрізняється від загальноприйнятої у банку.

Оскільки в Україні функціонує державна система гарантування вкладів, банк, який є її учасником, повинен виконувати певні зобов'язання перед Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (надалі — Фонд). Аудитор має впевнитись у правильності і своєчасності розрахунків банку з Фондом. Відповідно до Закону України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" від 23.02.2012 р. № 4452-VI банки зобов'язані сплачувати початковий, регулярний та спеціальний збори. **Правильність нарахування та сплати відсотків, дотримання порядку і строків розрахунків за депозитними операціями має розгляда-**

тись аудитором у таких аспектах:

— відповідність бізнес-процесів вимогам щодо нарахування відсотків, передбачених нормами Постанови № 516, а саме: "проценти на вклад (депозит), залучений відповідно до договору банківського вкладу (депозиту), нараховуються від дня, наступного за днем надходження до банку грошових коштів або банківських металів, до дня, який передуює поверненню грошових коштів або списанню з вкладного (депозитного) рахунку вкладника з інших підстав" [3];

— правила та норми щодо сплати відсотків визначені розпорядчими та внутрішньобанківськими документами, депозитними угодами;

— фактичне здійснення розрахунків;

— достовірність і повнота даних системи обліку та звітності.

Для цього аудитор має перевірити:

— відповідність нарахованих процентів за фактичною ставкою та по-

рядку розрахунків за депозитними операціями умовам, зазначеним у договорах банківського депозиту;

— правильність нарахування та сплати процентів;

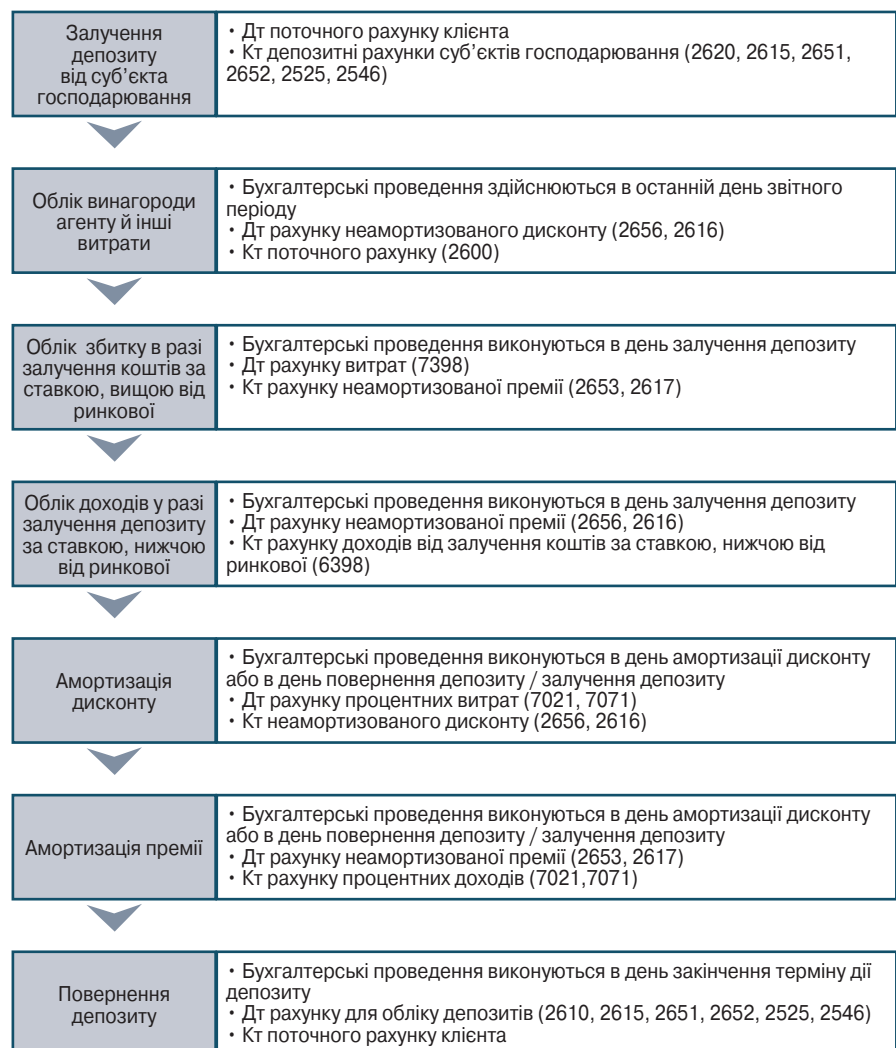
— чи здійснюється щомісячна амортизація процентів протягом строку депозиту і чи відносяться відповідні суми на процентні витрати щомісячно за сплаченими авансом процентами;

— чи виконано нарахування процентів на дату погашення депозиту за період з останньої дати нарахування до дати, що передуює дню погашення депозиту;

— чи застосовувалася зменшена ставка процентів (якщо інше не передбачено угодами) за договорами, які розірвано достроково;

— чи враховано в обліку різницю між нарахованими раніше процентами і тими, які мають бути сплачені; чи віднесено цю суму на зменшення витрат;

Схема 3. Облікові процедури за депозитною угодою з використанням методу ЕПС

— чи виконується банком при автоматизації процесів нарахування процентів відповідний внутрішній контроль алгоритму і чи перевіряються розрахунки процентів та записів за рахунками;

— правильність використання бланків розрахунково-касових та меморіальних документів, реєстрів аналітичного та синтетичного обліку;

— ідентичність даних первинних документів із даними касових журналів, довідок, виписок із рахунків клієнтів.

Особливу увагу аудитор має приділити рахункам, за якими тривалий час не виконувались операції, крім нарахування процентів (банк самостійно повинен визначити строк, протягом якого операції не здійснювалися). Аудитор мусить здійснити такі процедури:

— провести аналіз надходжень та перерахувань коштів за цими рахунками;

— перевірити процедури СВК за такими рахунками;

— дослідити практику повернення депозитів спадкоємцям;

— дослідити матеріали судових справ.

За депозитними операціями банки складають та подають до Національного банку такі форми звітності: № 631 “Звіт про структуру активів та пасивів за строками” (декадна — 01, 11, 21 числа); № 350Д “Звіт про суми і вартість депозитів (у процентах річних)” (щоденна); № 360 “Звіт про депозити та процентні ставки за непогашеними сумами (за класифікаціями видів депозитів та контрагентів)” (місячна). Для оцінки якості та своєчасності на цій ділянці роботи аудитор слід з’ясувати:

— перелік працівників, відповідальних за складання звітності;

— перелік внутрішніх форм звітності за депозитними операціями;

— порядок взаємодії підрозділів, задіяних у процеси формування, контролю та відправлення звітності до користувачів;

— перелік внутрішньобанківських документів, регламентів, якими керуються працівники у процесі складання звітності;

— вибірково перевірити правильність складання зазначених форм звітності;

— наявність фактів неякісного складання та несвоечасного подання до Національного банку України звітності;

— провести порівняння однакових показників у різних формах звітності

Таблиця 3. Тести для оцінки заходів щодо потенційних ризиків за депозитними операціями банку

№ п/п	Основні види та процедури внутрішнього контролю за депозитними операціями	Так/ні
1	Чи затверджуються операції запозичення та відповідні процентні ставки органом (радою директорів, правлінням або комітетом), уповноваженим на це згідно з політикою внутрішнього контролю банку?	Так
2	Чи розмежовано функції ведення записів у головній книзі та журналах аналітичного обліку і функції підрозділу, який безпосередньо здійснює залучення депозитів та погашення позик (депозитів)?	Так
3	Чи забезпечується належним чином схоронність документації, яка стосується депозитних операцій?	Так
4	Чи ведеться реєстр процентів за депозитними рахунками клієнтів?	Так
5	Чи звіряються суми нарахованих процентів до сплати за депозитними операціями з контрольним рахунком головної книги щоденно уповноваженим працівником?	Так
6	Чи надаються звіти керівництву в разі виявлення розбіжностей за результатами такої роботи?	Так
7	Чи існують процедури для виявлення значних розбіжностей?	Так
Виявлення чинників ризику		
8	Чи існує в банку система індикаторів, яка дає змогу встановити проблеми ліквідності й інші чинники ризику бізнес-діяльності?	Так
9	Чи мали місце факти затримки у виплаті депозитів клієнтам банку?	Ні
10	Чи мали місце факти залучення депозитів на умовах, які відрізняються від загальноприйнятих без належних підстав?	Так
11	Чи існує плінність персоналу у відділі депозитних операцій?	Так
12	Чи забезпечується ротація працівників у відділі депозитних операцій?	Так
13	Чи мало місце невиконання бізнес-показників за депозитними операціями?	Ні
14	Чи можуть депозити в іноземній валюті призвести до значних втрат через зміну валютних курсів?	Ні
15	Чи існують проблеми у взаємостосунках працівників, соціальні конфлікти, звільнення?	Ні
Корпоративне управління		
16	Чи існує в банку процедура, затверджена правлінням банку, із визначення рівня процентних ставок за депозитами?	Так
17	Чи передбачена в банку процедура незалежного контролю за правильністю нарахування процентів до сплати за коштами, залученими банком?	Так
18	Чи передбачає така процедура контролю порівняння виплачених банком процентів із процентними ставками, дійсними в попередні періоди; процентними ставками, оголошеними іншими банками; процентними ставками, узгодженими з окремими контрагентами; обліковими ставками НБУ та даними первинних документів, засвідчених клієнтами?	Ні
19	Чи існують процедури, що використовуються для розслідування та щомісячного кількісного визначення суттєвих розбіжностей, виявлених у ході звірки?	Так
Сфера інформаційних технологій (інформаційна безпека)		
20	Чи є підрозділ інформаційних технологій незалежним від відділу, який він обслуговує?	Так
21	Чи заборонено персоналу підрозділу інформаційних технологій проводити операції або надавати на них дозвіл?	Так
22	Чи заборонено персоналу підрозділу інформаційних технологій самостійно виправляти помилки, крім помилок, зроблених працівниками цього підрозділу?	Так
23	Чи існують адекватні системи контролю, що забезпечують доступ до комп’ютерного обладнання лише уповноваженому працівнику?	Так
24	Чи контролюються належним чином сервісні програми, які можуть змінити дані або прикладне програмне забезпечення, та чи ведеться протокол використання програмного забезпечення для інформування керівництва?	Так
25	Чи існує порядок попередження несанкціонованого зовнішнього доступу через систему автоматичного набору (наприклад, шляхом введення системи паролів, ідентифікаційних номерів користувачів)?	Так

і виявити причини можливих розбіжностей;

– дати оцінку рівню автоматизації процесів формування та контролю звітності.

Також аудиторі слід перевірити порядок формування звітності, яка подається до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб:

1. Форма № 10 (місячна) “Оборотно-сальдовий баланс банку” (щомісяця, до 10 числа після звітного періоду);

2. “Звіт про вклади фізичних осіб в учасниках Фонду гарантування вкладів фізичних осіб” — місячна форма звітності № 1Ф (щомісяця, до 15 числа після звітного періоду до 16-ї години);

3. Розрахунок суми початкового збору, що підлягає сплаті до Фонду (протягом десяти календарних днів із дня отримання банківської ліцензії);

4. Розрахунок суми регулярного збору, що підлягає сплаті до Фонду (до 10 числа місяця, наступного за звітним кварталом);

5. Звіт аудитора (щороку, до 1 червня наступного за звітним роком).

ОЦІНКА СИСТЕМИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ

Ефективна оцінка ризику передбачає аналіз та визначення ризиків, які піддаються контролю та вимірюванню їхнього розміру, а також тих, що не контролюються. За результатами цієї роботи аудитор надає рекомендації, а керівництво ухвалює рішення щодо прийняття ризиків у повному обсязі чи визначається, на якому рівні має намір їх залишити внаслідок застосування заходів внутрішнього контролю та ризик-менеджменту. Щодо ризиків, які неможливо контролювати, слід прийняти рішення щодо їх прийняття, відмови від пов'язаної з ними діяльності або зменшення їхнього рівня.

Операційно-технологічний ризик — депозитні операції перевіряються за напрямками: недосконалість порядку і процедур (атестація рівня автоматизації депозитних операцій, аналіз ефективності процедур (подвійні функції (дублювання), громіздкий документообіг), дослідження взаємодії осіб, що відповідають за методологію депозитних операцій та їхнє технічне забезпечення), ступінь виконання (стандартні зазначені вище процедури), шахрайські дії, збої в роботі обладнання і програмного забезпечення.

Юридичний ризик — перевірка на дотримання норм чинного законо-

давства, неточна юридична консультація чи неправильне складання документа, введення в оману клієнта, недосконалість нормативної бази та правової системи.

Іміджевий ризик (ризик втрати ділової репутації) — дослідження відгуків про банк у ЗМІ, соціальних мережах.

Для оцінки ризиків у банку мають бути розроблені різні види аудиторських процедур, приміром — тести. Приклад такого тесту наведено в таблиці 3.

Структура аудиторського звіту повинна містити такі розділи:

1. Викладення фактичної ситуації, огляд діяльності;
2. Критерії (якою ситуація має бути);
3. Наслідки впливу негативних чинників (до чого це призводить, оцінка загроз (ризиків));
4. Причини (чому це відбулось?);
5. Рекомендації (що слід зробити?).

ВИСНОВКИ

Економічна та політична нестабільність, періодичні “стреси” для банківської системи, депозитна лихоманка (гарячі процентні ставки, масове вилучення депозитів у кризові періоди) та інші негативні явища і їхні наслідки підвищують роль аудиту в банківських установах. Цей вид контролю перетворився на важливий елемент системи корпоративного управління, який динамічно розвивається на практиці і потребує подальших ґрунтовних наукових досліджень. Депозити як один із класичних видів банківських послуг залишаються важливим та відносно недорогим ресурсом забезпечення ліквідності банку, мірилом довіри до банку вкладників. Багатогранність ризиків, що супроводжують депозитну діяльність, об'єктивно зумовлює значущість внутрішнього аудиту. У дослідженні розглянуто основні методичні та організаційні аспекти аудиторської перевірки депозитних операцій банку, які слугуватимуть розвитку теоретичних концепцій та стануть у пригоді практикуючим аудиторам.

Список використаних джерел

1. Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту (Стандарти). Редакція 2013 року. — (Ukrainian source).
2. Постанова Правління Національного банку України від 20.03.1998 р. № 114 (зі змінами) “Про затвердження Положення про організацію внутріш-

нього аудиту в комерційних банках України”. — (Ukrainian source).

3. Постанова Правління Національного банку України від 03.12.2003 р. № 516 “Про затвердження Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами”. — (Ukrainian source).

4. Постанова Правління Національного банку України від 27.12.2007 р. № 481 “Про затвердження Інструкції з бухгалтерського обліку кредитних, вкладних (депозитних) операцій та формування і використання резервів під кредитні ризики в банках України”. — (Ukrainian source).

5. Постанова Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 492 (зі змінами) “Про затвердження Інструкції про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах”. — (Ukrainian source).

6. Постанова Правління Національного банку України від 18.06.2003 р. № 254 (зі змінами) “Про затвердження Положення про організацію операційної діяльності в банках України”. — (Ukrainian source).

7. Постанова Правління Національного банку України від 18.06.2003 р. № 255 (зі змінами) “Про затвердження Правил бухгалтерського обліку доходів і витрат банків України”. — (Ukrainian source).

8. Погореленко Н. П. Внутрішній аудит у банку: [Навчальний посібник]. — Львів: Новий світ-2000, 2012. — 270 с. — (Ukrainian source).

9. Пастернак А. Л. Аналіз депозитних операцій банку // Вісник КНУД. Проблеми економіки організацій та управління підприємствами. — 2013. — № 1. — С. 242–246. — (Ukrainian source).

10. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / за заг. редакцією д-ра екон. наук А.О.Єніфанова [А.О.Єніфанов, Л.О.Плестун, В.С.Домбровський, Т.М.Болгар]. — Суми: ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. — 295 с. — (Ukrainian source).

11. Вейкрута Л., Бандура Д. Методичні засади організації внутрішнього аудиту депозитних операцій банку // Вісник Львівського національного університету ім. І.Франка. Серія економічна. — 2007. — Вип. 37. — С. 223–227. — (Ukrainian source).

12. Урусова З. Внутрішній аудит і контроль операцій комерційних банків України // Сталій розвиток економіки. — 2013. — № 3. — С. 278–282. — (Ukrainian source).